

Küreselleşmeyi “Büyük Dönüşüm” Üzerinden Okumak

T.C. Marmara Üniversitesi
İ.İ.B.F. Dergisi
YIL 2004, CILT XIX, SAYI 1

Devrim Dumludağ*

Abstract

After the Keynesian social policies achieved an unprecedented increase in the material standard of living under state-managed welfare capitalism, the neo-liberal counter-revolution appeared following economic and political turmoil in the 1970s. As it was in the 19th century, today liberal economic order is renovated and presented as an inevitable trend toward a globalized world of winners and losers, requiring the subordination of all aspects of social and cultural life to intensified economic competition. Yet Polanyi's warning of the dangers of the "utopia" of a generalized "self-regulating" market casts a shadow over the neo-liberal vision of universal capitalism.

Özellikle son on yıldır uluslararası literatürde küreselleşme üzerine epeyce çalışma yapıldı.¹ Bu çalışmalardan bazıları ve bazı uluslararası finans kurumları, ama özellikle Birleşik Devletler Hazine Bakanlığı tarafından son dönemdeki ileri teknolojik gelişmelerin de katkısıyla ulusal ekonomilerin giderek daha fazla bütünleştiğinin altı çizilip serbest ticaretin, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasının herkes için zenginleştirici bir potansiyele sahip olduğu vurgulanıyor. Uluslararası ticarete ve doğrudan yabancı yatırım hareketlerindeki gözle görülür artış tüketici faydasının maksimumlaştırılmasında ve kaynakların etkin dağılımında referans olarak gösteriliyor. Buna karşılık küreselleşmenin dünyadaki herkesi, özellikle fakirleri zenginleştirebilecek bir potansiyele sahip olduğunu kabul eden, ancak bu gelişmelerin önündeki engellerin kaldırılmasında büyük bir rol oynayan uluslararası ticari anlaşmalar ve gelişmekte olan ülkelere dayatılan politikalar bağlamında küreselleşmenin yürütülme şeklinin doğru olmadığını vurgulayan çalışmalar da var(Stiglitz, 2002). Diğer yandan, bugün hem “sağ” hem de “sol” tarafından tartışmasız benimsenmiş, kabul edilmiş olan bir küreselleşme sürecinin gerçekten ileri sürüldüğü anlamıyla var olup olmadığını sorgulayan çalışmalar da mevcut(Hirst ve Thompson, 1999).

* Marmara Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi

¹ Bu yazıda sosyal yaşamı, kültürleri de etkilese de küreselleşmenin daha çok iktisadi boyutları üzerinde duruluyor.

Küreselleşme ve uluslararası ekonomi politik literatüründe ilginç olan nokta Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm* adlı eserine yapılan atıflarda büyük bir artışın görülmesi. 1944'de yazılan ve bir "klasik" olarak hak ettiği ilgiyi yayımlandığı dönemde göremeyen bu eseri 1980'den bu yana pek çok ikincil kaynağın referansında görmek mümkün. Dünyadaki pek çok üniversitede, özellikle Kuzey Amerika'daki üniversitelerde küreselleşme, uluslararası ekonomi politik ve kalkınma gibi lisans ve lisansüstü derslerde "Büyük Dönüşüm" okuma listelerinde başlıca bir yer edinmiş durumda.

Üniversite'de gördüğü ilginin yanı sıra kamuoyunda da "*Büyük Dönüşüm*"e olan ilgi artmış durumda. 1944'de yazılan kitabın 1957, 1980 baskılarından sonra 2001'deki yeni baskısı Nobel ödüllü Amerikalı iktisatçı Joseph Stiglitz'in önsözünü ve Mark Block'un giriş yazısı ile yayımlandı. Türkiye'de ise Türkçe'ye 1986 yılında Ayşe Buğra'nın katkısıyla çevrilen kitap uzun bir aradan sonra ikinci baskısını 2000 yılında yaptı.

Tüm bu gelişmeler karşısında şu sorular anlamlı görünüyor : "Büyük Dönüşüm son yıllarda neden bu kadar ilgi görmeye başladı? İktisat tarihi ve antropoloji ile yüklü bir kitap üzerinden günümüzdeki küreselleşme nasıl okunabilir?"

Bu soruyu cevaplayabilmek için önce günümüzdeki dönüşüme bakmak gerekiyor. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Keynesyen sosyal politikaların gözden düşmesi ile birlikte Neoliberaler devletin ekonomiye müdahalesini daha da güçlü eleştirmeye başladılar. Bu dönemde iktisat politikaları yeniden tanımlandı. Maliye politikasında olması gereken piyasalara müdahale etmek değil, tam tersine, piyasaların kendiliğinden çalışması için her türlü düzenlemeden kaçınılmasıydı. Yapılması gerekenler ticaretin serbestleştirilmesi ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması olarak tanımlandı. Buradaki temel anlayış giderek açık hale gelen dünya ekonomisinde ulusal bazda yapılan her türlü düzenlemenin verimliliği, uluslararası rekabeti ve dolayısıyla refahı olumsuz etkilediği yönündeydi. Böylece herkesin refahının sağlanması için önceleri Latin Amerika ülkelerinin 1980'lerde yaşadıkları sorunlara çare olması için sunulan, sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi, özelleştirme, ve kamu harcamalarının kısılması gibi öneriler içeren Washington Uzlaşması (Washington Consensus) tüm ülkelere, özellikle gelişmekte olan ülkelere önerilir hale geldi.

Bütün bunların dayandığı felsefe ise iki dünya savaşı arasında açıklama gücünü yitiren, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren giderek güçlenen Neoklasik İktisat. Bu çıkış 1974'de geç farkedilme konusunda Polanyi ile birlikte aynı kaderi paylaşan, ama iktisadi düşünce açısından da Polanyi'den bir o kadar uzak olan Hayek'e iktisat alanında Nobel Ödülü verilmesiyle iyice pekişti. 1980'lerde dünya bu iktisadi düşünceleri uygulamaya geçiren politikacılara sahne oldu. Thatcher ve Reagan gibi liderlerin uyguladıkları politikalara uluslararası kurumların görevlerinin bu anlayışa göre yeniden şekillenmesi eşlik etti.

Bütün bu gelişmeler serbest piyasa ideolojisine yapılan vurguları giderek güçlendirdi. Neoliberaler küreselleşmenin olumlu yanlarını serbest piyasa ideolojisini baskın kılmak için kullandılar. Buna göre, ticaret ve sermaye hareketlerine müdahale edilmezse, piyasalarda düzenlemeler yapılmazsa kendi kurallarına göre işleyen piyasalar dünyadaki herkesin zenginleşmesine neden olacaktır. Bir anlamda ondokuzuncu yüzyıldaki her şeyi piyasa çözer mantığına tam bir dönüş oldu. İşte tam bu noktada küreselleşme ile birlikte güçlenen ve empoze edilen “Serbest Piyasa İdeolojisi” karşısında *Büyük Dönüşümü* görüyoruz. Polanyi bugün için oldukça anlamlı olan çalışmasında esas olarak kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin tamamen ütopya olduğunu ve böyle bir sistem kurma çabasının topluma ciddi anlamda zararlar vereceğini belirtiyor. serbest piyasa sisteminin topluma verdiği zararların farkında olanlar, buna çözüm arayanlar için “Büyük Dönüşüm” önemli bir referans konumunda. Bugün içinde bulunduğumuz şartları açıklamakta oldukça anlamlı olan Polanyi’nin tezlerini ayrıntılı olarak incelemeyen önce bunların oluşumunda belirleyici rol oynayan hayat hikayesine kısaca bakmak anlamlı olacaktır.

Polanyi’nin Hayatı

Beş ülkede yaşamış, üç dilde yazan Karl Polanyi 1886’da Macaristan’da doğdu. Babası Yahudi asıllı olup daha sonra Hıristiyanlığı seçen, demiryolları yapımıyla uğraşan bir sermayedardı. Kardeşi Michael Polanyi ise uluslararası üne sahip bilim felsefecisi. Rus asıllı annesinin canlı entelektüel yaşantısı nedeniyle Polanyi’lerin evinde Budapeşte’nin en ünlü düşünürleri bir araya gelip tartışıyorlardı ve bu durumun Polanyi kardeşleri etkilemiş olması pek muhtemeldir(Buğra, 1986; 8).

Öğrencilik hayatında Polanyi Galileo Çevresi’nin (Galileo Circle’m) aktif bir üyesiydi. Bu gruptakilerin başlıca kaygısı özgür düşüncüyü korumak, parti politikasından uzak durmak, ayrıcalıklara, dar kafalılığa ve bürokrasinin her türlüşüne karşı çıkmaktı. Amaçları ise toplumu anlamaya ve değiştirmeye yönelik çalışmalarını bilimsel bir temele oturtmaktı(Buğra 1986;8, Block ve Somers, 1984;49).

Galileo çevresinde işçi sınıfına sempati duyulsa da, bir sosyalist olmasına rağmen Polanyi sosyalist partiye yönelmedi. Bunda Polanyi’nin İkinci Enternasyonal’in ekonomik determinizmine karşı gösterdiği tepki önemli bir rol oynuyor. Ortodoks Marksizm’in kapitalist sistemdeki gelişme yasalarının kapitalist sisteme evrensel bir boyut getirmesi yönündeki yaklaşımına karşı tavrı takıman Polanyi 1940’lara kadar Marksist kavramları analizlerinde kullansa da ilerleyen yıllardaki yazılarında, özellikle “Büyük Dönüşüm”de Marksist kavramların kaybolduğunu görüyoruz. Örneğin Büyük Dönüşüm’de sınıfların önemli olduklarını, ancak sınıf çıkarlarına bakarak toplumdaki uzun vadeli hareketlerin ancak kısıtlı bir açıklamasının yapılabileceğini vurguluyor. Yani sosyal değişimi anlamakta

sınıf analizi yararlı değil. Polanyi'nin Marksist analiz birimlerinden nasıl ayrıldığı Büyük Dönüşüm'ün bazı sayfalarından okunabilir;

“Sınıfların kaderinin, toplumun ihtiyaçları tarafından belirlenmesi, toplumun kaderinin sınıfların ihtiyaçları tarafından belirlenmesinden çok daha sık rastlanan bir şeydir. Belirli bir toplumsal yapı içinde sınıf kuramı işlerlik kazanır; ama yapının kendisi değişirse ne olur? İşlevini yitiren bir sınıf bir anda çözülüp yerini başka bir sınıfa veya sınıflara bırakabilir. Ayrıca sınıfların çatışma içindeki başarıları kendi üyelerinin dışında kalanlardan destek sağlayabilmelerine bağlıdır. Bu da gene kendi çıkarlarından daha geniş çıkarları karşılayabilmelerine bağlı olacaktır.” (Polanyi,1986;160).

Doğrusuyla, yalnızca sınıf çıkarları hiçbir uzun dönemli süreci doyurucu bir biçimde açıklamakta kullanılamaz. Polanyi'nin Marksist analizden ayrıldığı nokta sadece holist bir yaklaşım benimsemesi yani sınıf yerine toplumu analiz birimi olarak ele alması değil, aynı zamanda sınıf çıkarlarının özünde ekonomik çıkarlar olduğu doktrinine karşı çıkması ve devletin sınıf çatışmalarından, güç ilişkilerinden etkilenmesini çok fazla ön planda tutmaması.² Polanyi sınıf çatışması sonucu yeni bir yapılanmaya gitmek yerine radikal olmayan değişime ve piyasalarda değişiklikler (modification of market) yapılarak bir çözüme ulaşabileceğine inanıyor.

1920'lerde Viyana'da gazetecilik yaparak yaşayan Polanyi bu sırada eşi Ilona ile tanıştı. 1920'lerin karışık iktisadi ve siyasal olaylarını izlemesi ileride Büyük Dönüşümü yazarken Polanyi üzerinde etkili oldu.

1930'ların ortasında Polanyi ailesi Avusturya'da faşizmin giderek yükselmesi sonucu İngiltere'ye göç ettiler ve Polanyi işçi eğitimi programlarında iş buldu. “Büyük Dönüşüm”ün çatısı Polanyi'nin burada verdiği derslerde oluştu. Kitabı yazmaya İngiltere'de başladı ancak büyük kısmını savaş sürerken Amerika'da Bennington Koleji'nde çalışırken yazdı. Polanyi kitabını nihayet 1944 yılında İngiltere'de bitirdi ve yayınladı. Savaştan sonra, Büyük Dönüşüm'ün yayınlanmasından iki yıl sonra, 1946'da Polanyi Columbia üniversitesi'ne İktisat Tarihi dersi vermek üzere davet edildi.

Columbia yıllarında Polanyi'nin araştırmaları kapitalizm öncesi toplumlar ve ilkçağ ekonomilerine yöneldi. Bu alanlarda çeşitli kitaplar yazdı. Polanyi, Mc Carthy rejiminin eşi Ilona'nın ABD'de yaşamasını olanaksızlaştırmasının da etkisiyle 1953'de emekliye ayrılıp Kanada'ya yerleşti. 1964 yılında öldü.

---

² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz : Block, Fred “Karl Polanyi and the Writing of the Great Transformation” Paper Presented at the Eight International Karl Polanyi Conference “Economy and Democracy” Mexico City, November 2001.

“Büyük Dönüşüm”

Polanyi Büyük Dönüşüm’ü İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyasında yeni bir takım politikaların hayata geçeceğinin farkında olarak ve bunları etkilemeyi düşünerek yazdı. Büyük Dönüşüm’de Polanyi öncelikle “uygarlığın” çökmesine neden olan Faşizmin ve savaşların gelecekte tekrar bir yıkıma yol açmaması için ortaya çıkış nedenlerinin iyice anlaşılması gerektiğinin altını çiziyor. Polanyi’ye göre savaşın ve Faşizmin neden ortaya çıktığı, nelerden kaynaklandığı anlaşılmazsa gelecekte barbarlıktan ve savaştan kaçınılamaz(Block ve Somers, 1984;52). Gerçekten de “Büyük Dönüşüm” yazıldığı sıralarda pek az kimse Faşizmin yükseliş nedeninin on dokuzuncu yüzyılda yattığının farkındaydı. Faşizmin nedenlerini anlamak için Almanya’nın kültürel ve sosyal yapısından 1930’lardaki uluslararası iktisadi konjonktüre kadar pek çok yere bakılıyordu. Ancak İngiltere’deki gözlemlerinin de etkisiyle Polanyi Alman faşizmini anlamak için Ricardo İngilteresine dönmek gerektiğini vurguluyor(Polanyi, 1986;53).

Büyük Dönüşüm “Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü” cümlesiyle başlar. Polanyi’ye göre ondokuzuncu yüzyıldaki ekonomik ilişkileri toplumsal ilişkilerden soyutlama çabası doğru değildi ve kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi çökmeye mahkumdu. Piyasa sisteminin nasıl çöktüğünü açıklamak için tarihe başvuran Polanyi kapitalizm öncesi toplumlara ve ilkel ekonomilere kadar geriye giderek tarih öncesinden bu yana ekonomik ilişkilerin toplumsal ilişkilerden bağımsız değil tam tersine toplumsal ilişkilerin bir fonksiyonu olduğunu gösteriyor. Yüzyıllardır devam eden değişim ilişkilerinin birdenbire ondokuzuncu yüzyılda toplumsal ilişkilerden koparılması, toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak kabul edilmesi doğal değildi ve doğal olmayan bir yapının kurulması çöküşünü de kaçınılmaz olarak beraberinde getirecektir :

“Bizim tezimiz, dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz bir ütopya olduğu. Böyle bir kurum, toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yıpratır, çevresini de çöle çevirirdi.”(Polanyi, 1986,29). Ancak hiçbir toplum böyle bir kurumun yıkıcı etkilerine kayıtsız kalmaz, kendini bu etkilerden korumaya çalışır ki bu da işleri daha da karıştırıcı bir etki yaratır;

“Nitekim bu mekanizmanın insanı fiziksel olarak yıpratması karşısında toplum kendini korumak için birtakım önlemler alacaktı ancak alınan önlemler de piyasanın kendi işleyişine müdahale, yasaların bozulması anlamına geldiği için çalışma yaşamı altüst olacak ve toplum başka bir biçimde tehlikeye sürüklenecekti(Polanyi, 1986; 29).

Polanyi’ye göre kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa, toplumun ekonomik ve sosyal düzeylere bölünmesini de beraberinde getirir. Ancak toplumun diğer kesimleriyle ilişki kurmadan bağımsız olarak çalışan ekonomik kurumlar yanlış bir algılamadır, çünkü

ekonomik düzen yalnızca sosyal düzenin bir fonksiyonudur ve onun içine yerleşmiştir (embeddedness). Block'un deyimiyle Polanyi'nin keşfettiği "embeddedness" kavramı farklı toplumlarda farklı iktisadi yapıların olduğunu ve bu anlamda tek bir kapitalist yapılanmanın olmadığını savunan pek çok sosyal bilimci için önemli bir referans ve analizlerinin çıkış noktası olmuştur (Evans, 1995). Polanyi'nin çıkış noktası Alman Tarihçi okulunun görüşlerine kadar geriye gider. Her insanın aynı olduğunu vurgulayarak liberalizme ve oradan evrenselliğe gidişi kolaylaştıran Aydınlanmacı (Enlightenment) yaklaşıma tepki olarak çıkan Alman Tarihçi Okulu her toplumun farklı bir kültüre sahip olduğunu altını çizip içinde bulunulan şartların, kurumların ve tarihsel sürecin önemini vurgular. Polanyi ise yola buradan çıkıyor. Piyasa kurumlarının toplumsal yapının içinde yer alması, kapitalist toplumların birbirinden farklı karakteristik özellikler sergilemesi, yani kapitalist toplumların tek bir yapılanma içinde olmaması evrensellik iddiasını da geçersiz kılıyor.

Polanyi'nin piyasa ekonomisi hiçbir zaman varolmadı derken kastettiği bir toplumda ekonomik kurumların hiç varolmadığı değil. Hiçbir toplum malların üretimi ve dağıtımını sağlayan bir sistem olmadan yaşamaz. Bütün toplumlarda piyasa vardır, ancak varlığı piyasanın emperyalist bir şekilde her şeyi ele geçirmesini gerektirmez çünkü toplum piyasa ile ilgili belli sınırlar koyar. Ancak burada ekonomik düzen yalnızca sosyal düzenin bir fonksiyonudur. Polanyi'ye göre ekonomik sistemin soyutlanmış ve belirgin ekonomik amaçlara bağlanmış olması ise gerçekten kendine özgün bir sapmaydı.

Piyasaların Ortaya Çıkışı

Peki kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi ne zaman ve nasıl ortaya çıktı? Bugün sıkça vurgulanan her sorunu piyasaların çözeceği görüşü nasıl baskın hale geldi?

Polanyi'ye göre, her şeyden önce piyasaların kendiliğinden oluştuğu iddiası tamamen yanlış;

Laissez Faire'in hiçbir doğal yanı yoktu; işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkamazlardı. Serbest ticaret sanayilerinin önde geleni pamuk sanayinin gümrük tarifeleri, dışsattım primleri ve dolaylı ücret desteklemeleri yardımıyla kurulması gibi, *Laissez Faire*'in kendisi de devlet tarafından uygulanmıştı." (Polanyi,1986;148).

Piyasaların liberallerin öngördüğünün tam aksine, bilinçli bir iradenin eseri olduğunu vurgulayan Polanyi'nin bu eleştirisi özellikle 1990'ların başında piyasa sistemine geçmeye çalışan Rusya'da işler kendi haline bırakıldığında daha iyi anlaşıldı. Rusya'da müdahale edilmediğinde piyasaların kendiliğinden ortaya çıkıp ahenkle işlemedikleri görüldü. Standart liberal devlet inşa edilmeyince, piyasaların işlemesi için gerekli olan düzenlemeler yapılmayınca Rusya'da boşluğu bu kez mafya tipi örgütlenmeler doldurdu.

Polanyi'nin eleştirisinin dikkate alındığı bir başka yer ise Doğu Asya üzerine yapılan çalışmalar. Bu bölgede Asya Kaplanları olarak adlandırılan bazı ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı sanayileşmelerinde piyasaların kendiliğinden işleminin yattığını savunan Neoliberal görüşün karşısında devletin bu ülkelerde düzenleyici rolünün önemini savunanlar için Polanyi önemli bir referans oldu.

Polanyi'nin tezlerini ayrıntılı olarak incelemeyen önce piyasa sisteminden ne kastettiğine bakalım; “Piyasa ekonomisi yalnızca piyasalar tarafından kontrol edilen, düzenlenen ve yönlendirilen bir ekonomik sistemdir; malların üretim ve dağıtımının düzeni, bu kendi kurallarına göre işleyen mekanizmaya bırakılmıştır. Bu tür bir ekonomi, insanların kendilerine en fazla parasal çıkar sağlayacak biçimde davranacakları beklentisinden kaynaklanır” (Polanyi, 1986; 87)

Polanyi'ye göre piyasalar toplumsal ilişkilerin içinde eskiden beri var iken onyedinci yüzyılda bile bir piyasa sisteminin her şeyi kontrolü altına alacağı fikri yoktu. Onyedinci yüzyıldan sonra piyasalar çoğalmaya devam etti ancak yine de piyasaların toplumu kontrol altına alacaklarını gösteren bir belirti, kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa fikri yoktu ve bilinmiyordu. Tam tersine düzenleme ve müdahaleler her zamankinden şiddetliydi. Büyük Dönüşüm'de vurgulanan piyasa sisteminin bu müdahalelerle, bilinçli olarak kurulduğu. Bilinçli olarak kurulan sadece piyasa ekonomisi değil, sistemin dünya ölçeğinde başarılı işlemesi için Polanyi'nin İngiliz buluşu olarak nitelendirdiği Altın Standardı ve Serbest Ticaret(Polanyi, 1986;83) Sadece İngiltere'de değil Batı Avrupa'da da iç piyasaları yaratan hep devlet müdahalesiydi. Üstelik burada kastedilen sadece ülkelere özgü bir sistem değil; kendi kurallarına göre işleyen, dünya çapında tek bir büyük piyasa ekonomisi oluşturma çabası (Polanyi, 1986;86).

Polanyi Büyük Dönüşüm'de kendi kurallarına göre işleyen piyasa mantığının dayandığı diğer varsayımları da mercek altına alıyor. Kişisel çıkar güdüsüyle hareket eden iktisadi insan, değişim ve takasın insanın doğuştan sahip olduğu özellikler olarak algılanması gibi varsayımları çürütmek için Polanyi antropoloji çalışmalarına başvuruyor. Vardığı sonuçlar ise Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nde belirttiği görüşlerinden bir hayli farklı. Smith etkileyici bir dille kişisel çıkar güdüsünün insanların doğuştan gelen ve ortak özelliği olmasını şu çarpıcı cümlelerle sunuyor:

“ Bir başkasına, herhangi bir alışveriş teklifinde bulunanın, yapmak istediği budur: Muhtaç olduğumu bana verin, siz de benden şu ihtiyacınız olanı alın. Buna benzer her teklifin manası budur. Muhtaç olduğumuz bu lütufların en çoğunu böyle elde ederiz. Yemeğimiz, kasabın, biracının veya fırıncının hayırseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insan severliğine değil, bencilliğine hitap ederiz.” (Smith, 1948;18).

Polanyi'nin bu konuda görüşleri ise Smith'inkinden tamamen zıt:

“Son zamanlarda yapılan tarih ve antropoloji çalışmalarının göze çarpan sonucu, insan ekonomisinin, kural olarak, insanın sosyal ilişkilerinin içine yerleşmiş olduğu. İnsan maddi zenginlik edinmekteki bireysel çıkarlarını korumak gayesiyle hareket etmez; toplumsal konumunu, sosyal haklarını ve sosyal değerlerini korumak üzere hareket eder. Maddi zenginliğe ancak bu amaçlara hizmet ettiği için değer verir”. (Polanyi,1986;68)

Smith'e göre insan doğuştan ekonomik ilişkilere müsaittir ve “İş bölümü, öyle geniş bir fayda gözetmeyen, insan mevcut belirli bir eğilimin, yani alıp vermek, bir şeyi bir başka şeyle trampa ve değiş etmek eğiliminin pek yavaş, tedrici, fakat kaçınılması imkansız olan neticesidir.” (Smith, 1948;16)

Polanyi ise bu görüşe şöyle cevap veriyor:

“Herbert Spencer, Mises ve Lipmann'ın düştüğü hata “işbölümü ilkesinin takas ve değişimle özdeşleştirilmesi”. Oysa işbölümü, toplum kadar eski bu olgu, cinsiyet, coğrafya ve bireysel donanımın içerdiği farklılıklardan kaynaklanır, insanın sözde takas ve değişim eğilimi ise büsbütün safsatadır”. (Polanyi, 1986;67)

Büyük Dönüşüm'ün ilerleyen bölümlerinde ekonominin toplumda oynayacağı rolün toplum tarafından belirlendiği, ekonominin kendi başına bir dinamiğinin olmadığı, kontrol altında ve ancak sınırlar içinde işleyebilir olduğu vurgusu giderek güçleniyor:

“...Sosyal örgüt kendi doğrultusunda yürüdüğü sürece, bireysel ekonomik dürtülere gerek duyulmaz; kişisel çaba göstermekten kaçınılması gibi bir sorundan korkmak gereksizdir; işbölümü kendiliğinden sağlanacak, ekonomik yükümlülükler gerektiği gibi yerine getirileceklerdir.....Böyle bir topluluğa kar fikri giremez; pazarlık etmek kınanır; elindeki avucundakini cömertçe dağıtmak bir meziyet olarak görülür; o ünlü takas ve değişim eğilimine de rastlanmaz. **Yani ekonomik sistem yalnızca sosyal örgütlenişin bir fonksiyonudur**”³ (Polanyi, 1986;71).

Büyük Dönüşüm'de ayrıca toplumlar arasında eskiden beri varolan dış ticaretten yola çıkarak takas ve değişim ilkelerinin insanın doğuştan özellikleri gibi algılanmasının yanlış olacağı çünkü dış ticaretin bireyin takas eğiliminden değil, uzak mesafedeki malların elde edilmesi gereğinden yapıldığı belirtiliyor. Ayrıca bu ticaret mutlaka piyasaları

---

³ Vurgular bana ait.

gerektirmiyor. Polanyi dış ticaretin başlangıçta, takastan çok macera, keşif, av, korsanlık ve savaş nitelikleri taşıdığını vurguluyor ve dış ticaretin takas değil karşılıklılık (reciprocity) ilkesine göre düzenlendiğini vurguluyor (Polanyi, 1980;80).

Polanyi kendi kurallarına göre işleyen piyasa ekonomisi varsayımlarını tek tek çürütürken aynı zamanda sistemin evrenselliğine de gölge düşmüş oluyor. İktisadi aktivitelere katılanların güdülere sosyal anlamda tanımlanınca herkes için genel geçer bir iktisadi davranış güdüsü oluşturmak imkansız hale geliyor. Sonuçta piyasalar yaşamın bir yan özelliği olmaktan öteye gidemiyor ve buradaki takas ve değişim ilkesi sistemin geri kalan kısmının zararına yayılma eğilimleri göstermiyor. Peki kazanç amacının olmadığı, ekonomik amaçlar üzerine kurulu ayrı bir kurumun yokluğunda üretim ve dağıtımın düzeni nasıl sağlanıyor? Bu soruyu Polanyi iki davranış ilkesi yardımıyla açıklıyor: karşılıklılık(reciprocity) ve yeniden dağıtım (redistribution) (Polanyi, 1986;70). Büyük Dönüşüm’de Polanyi tarih öncesine giderek ilkel toplulukların karşılıklılık, yeniden dağıtım ve değişim ilkeleri etrafında nasıl örgütlendiklerine ilişkin birçok örnek veriyor. Toplum daha merkezizetçi ise ekonomi içinde yeniden dağıtım anlam kazanıyor. Devlet kademesi daha az olan bir toplumda karşılıklılık ekonomik ilişkilerde daha çok rastlanır bir eğilim. Tüm toplumlarda karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilişkileri gözlenir çünkü bunlar toplumsal yapının birer parçasıdır.

Emek, Toprak ve Para'nın Metalaşması

Piyasa ekonomisinin işlemesi için devletin müdahalesinin olması, uluslararası düzenlemelerin yapılması, değişim ve takas hakkında yapılan varsayımlar yeterli değil. Bir piyasa ekonomisi ancak bir piyasa toplumunda varolabilir ve piyasa toplumunda bütün üretim unsurlarının, emeğin, toprağın ve paranın değerlerinin piyasada belirlenmesi gerekir. Ancak Polanyi'ye göre burada ciddi bir sorun var; çünkü emek, toprak ve para meta değillerdir. Bunlar bütün toplumları oluşturan insanlardan ve toplumun içinde yaşadığı doğal çevreden başka bir şey değillerdir. Onları piyasa mekanizmasına sokmak toplumun özünü piyasa kurallarının hakimiyeti altına almak anlamına gelir:

“Can alıcı nokta şu: Emek, toprak ve para temel olarak üretim unsurlarıdır; piyasalar içinde düzenlenmiş olmalıdırlar.....Ama emek, toprak ve para, açıkça görülebileceği gibi, meta değillerdir; alınıp satılan her şeyin satılmak üzere üretilmiş olduğu yolundaki önerme bu unsurların durumunda geçerli değildir”(Polanyi, 1986;90). Çünkü “emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen addır. Satılmak üzere değil, bütünüyle değişik nedenlerle ortaya koyulur ve yaşamın diğer yönlerinden ayrılmaz, saklanması veya işletilmesi olanağı yoktur, toprak yalnızca doğanın başka bir adıdır, insan tarafından üretilmemiştir; nihayet para, yalnızca satın alma gücünün kural olarak hiçbir zaman üretilmeyen, bankacılık sistemi ve devlet maliyesince düzenlenen bir simgesidir.

Hiçbiri satılmak üzere üretilmez. Emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle hayaldir. “ (Polanyi, 1986;91).

Toprağın, emeğin metalaşması (commodification) insanların kendi hayatlarını idame ettirmek için piyasaya muhtaç olmaları demek. Bu durumda karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilkeleri marjinalleşmeye başlıyor. Piyasa hakim hale gelirken bunlar içinde bulunan duruma göre destek görevi görebiliyorlar.

Özellikle 1834’de kabul edilen yeni yoksullar yasası emeğin geçimine katkıda bulunabilecek her türlü piyasa dışı düzenlemeyi bertaraf edip emeği tam anlamıyla bir meta haline getirdi. Ancak aşağıda daha ayrıntılı inceleneceği üzere üretim faktörlerinin metalaşmasına karşı tepkiler de ortaya çıktı ve pek çok düzenlemeyle bu faktörlerin piyasa dışına çıkarılması sağlandı. Burada emeğin piyasa dışına çıkarılmasından (decommodification of labor) kastedilen emeğin fiyatının artık piyasada belirlenmemesi değil. Emek yine piyasada alınıp satılıyor ancak varlığını sürdürebilmesi sadece bu ilkeye bağlı olmuyor. Polanyi 1834’de alınan kararların nedenini şöyle yorumluyor: “Ekonomik liberalizmin bir cihat tutkusuyla ortaya atılıp Laissez faire’in militan bir inanç durumuna gelmesi 1830’dan sonra gerçekleşti. Sanayici sınıf, geçimini yaptığı işle sağlayan bir sanayi işçi sınıfının ortaya çıkmasını engellediği için yoksullar yasasının ortadan kaldırılmasına uğraşıyordu.” (Polanyi, 1986;146).

Çifte Yönlü Hareket; Toplumun Kendini Koruması

Bugün için yine oldukça anlamlı ve önemli olan Polanyi’nin bir başka tezi kendi kurallarına göre işleyen piyasaların zarar veren etkisine karşı toplumun kendisini koruması. Polanyi’ye göre, piyasa sistemini yaymayı amaçlayan liberal hareket, bu sistemi kısıtlamaya yönelik bir karşıt hareketle karşılaşmıştır ki bu ikili durumu, çift yönlü hareket (Double Movement) olarak adlandırmaktadır. Polanyi’ye göre ondokuzuncu yüzyıl boyunca modern toplumun dinamiği bu çift yönlü hareket tarafından yönetildi: Bir yandan piyasa sürekli genişliyor, ama bu hareket aynı zamanda genişlemeyi belirli yönlerde kısıtlayan karşıt bir hareketle karşılanıyordu (Polanyi, 1986;141). Bu karşıt hareket toplumun korunması açısından hayati önem taşıyordu ancak piyasanın kendi kurallarına göre işleyişiyle yani piyasa sistemi ile çelişiyordu. Bir başka deyişle çift yönlü harekette iki düzenleyici ilke mevcut : Birincisi ekonomik liberalizm ilkesi yani kendi kurallarına göre işleyen bir piyasanın kurulması. Laissez faire ve serbest dış ticaret araçları. İkincisi ise sosyal koruma ilkesi: insan ve doğanın aynı zamanda da üretim düzeninin korunmasını amaçlıyor, piyasanın yıkıcı etkilerinden doğrudan doğruya zara gören çeşitli grupların (özellikle çalışan sınıflar) desteğinden yaralanıyor, ve yöntem olarak koruyucu yasama, kısıtlayıcı cemiyetler ve diğer müdahale araçlarını kullanıyor.” (Polanyi, 1986;143)

Polanyi'ye göre toplumun doğal yatkınlığı hiçbir zaman piyasa değil, kendini koruma güdüsüdür. Çalışan insanı emek gücüyle ilgili meta efsanesinin sonuçlarından korumak için iş düzenlemeleri ve sosyal yasalar gerektiği gibi, doğal kaynakları ve kırsal kesim kültürünü bu alanlardaki meta efsanesine karşı koruma gerekliliği toprak yasaları, tarımsal tarifeleri ortaya çıkardığı gibi, aynı biçimde, sanayi işletmelerini ve diğer üretken işletmeleri parayla ilgili meta efsanesinden korumak için merkez bankacılığı ve para sisteminin yönetilmesi gerekiyordu." (Polanyi, 1986;143).

Gerçekten de 1860'ların sonundan itibaren İngiltere'de kendi kurallarına göre işleyen piyasaya karşı bir hareket başladı. İlginç olan piyasa ekonomisi bilinçli, planlı bir müdahale sonucu ortaya çıkarken karşı hareket ise belirli görüşlerce yönlendirilmemiş yalnızca pragmatik bir yaklaşımla, kendiliğinden gerçekleşen bir hareketti. Polanyi'nin sözleriyle: "Laissez faire planlı bir gelişmeydi, planlama ise öyle değildi".(Polanyi, 1986;150)

1920'li yıllar ekonomik liberalizmin saygınlığın zirvesine ulaştığı yıllardı. Ancak 1930'larda krizle birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya karşılaştıkları güçlükler sonucunda altın standardını terkedip ulusal paralarını yönlendirmeye giriştiler. 1920'lerdeki koşullar ortadan kalkar kalkmaz sosyal korumacılık ortaya çıktı. İlk ortaya çıkan parasal korumacılık oldu. Sosyal korumacılık sözde kendi kurallarına göre işleyen piyasa ile birlikte yer aldı.

1930'ların ortalarına doğru karşı hareket giderek güçlendi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Yeni Düzen (New Deal) çerçevesinde emek, para ve toprak ile ilgili önemli düzenlemeler yapıldı ki bunlar Polanyi için gelecek açısından önemli bir işaret sayılıyor. Ancak en önemli atılım İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle atıldı. Savaş sonrası yayınlanan ve sosyoloji literatüründe oldukça fazla sayıda dipnot alan T. H. Marshall'ın "Citizenship and Social Class" adlı makalesi yeni gelişmeler hakkında önemli ipuçları veriyor.(Marshall, 1950) Yeni dönemde devletin insanlara karşı sorumluluklarının olduğunun kabul edilmesi ve bunların bir takım kurallara bağlanması, hak haline getirilmesi gündeme geldi. Sosyal politikalar eskiden beri var olmasına rağmen keyfi olabilmeleri (örneğin bir dönem uygulanan politikanın bir dönem sonra uygulanmaması ihtimali) nedeniyle keyfilikten kurallara geçilmesi benimsendi. İdeolojik olarak dayandığı temel ise toplumun kendini koruması, çünkü liberalizm toplumun içini çökertir ve amaçlanan toplumun birlikteliğini sağlamak. Bu dönemdeki gelişmelerin Polanyi'nin düşüncelerinden farkı devlete toplumu bütünleştirmede önemli bir rol verilmesi. Polanyi karşı harekette özellikle devleti ön plana çıkarmıyor, analizini toplum üzerinden yapıyor.

T. H. Marshall'a göre kapitalizm ortaya sosyal sınıflar çıkarır ki sınıf toplumu kutuplaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle toplumun gelişmesi sosyal sınıflara bırakılırsa sonuç başarısızlık olur(Marshall, 1-27:1950). Liberaller işleri piyasanın

halledeceği görüşüne sahip. Devletin rolüne ise özellikle Marksistler hakim gücün aracı olması nedeniyle sıcak bakmıyorlar. Bu noktada T.H. Marshall bir anlamda Weberyen bir yaklaşım benimsiyor. Sadece piyasaya ve devlete indirgeyemeyeceğimiz farklı bir boyut olduğunu vurguluyor ki Liberaller ve Marksistler analizlerini tamamen ekonomiye indiriyorlar. Farklı bir açıdan bakan Marshall, sınıf yaklaşımının kutuplaşmaya yol açacağını, vatandaşlık haklarının ise toplumu bütünleştiren bir yapıya götüreceğini söylüyor. Marshall'a göre vatandaşlık hakkı kutuplaşmayı önleyecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde kurulan refah devletinin de yapmaya çalıştığı bu. Vatandaşlık üzerinden tanımlama yapıldığında milyoner ve fakir de bir oy hakkına sahip ve mahkemede eşitler. Bu haklar ulus-devlet çerçevesinde veriliyor. Statü üzerinden tanımlanınca işçi ve kapitalist aynı statüde yer alıyorlar. Solidarizm eşitlikten çıkıyor çünkü bütün vatandaşlara aynı haklar veriliyor ki Marshall'a göre bu durum kapitalizmi dengeleyecektir. Vatandaşlığın ilk temel ögesi medeni haklar; statü verir eşitliği sağlar ve devletten alınır ve (devleti kısıtlar), vatandaş devlet ilişkisini düzenler. Diğer önemli öğeler politik haklar (toplumsal statüden bağımsız olarak politikaya girebilme)ve sosyal haklar (bedava eğitim, sosyal güvenlik, işsizlik, sakat kalma durumlarında sosyal yardım gibi). Ülkede yaşayan herkesin aylık geliri olması gerekir. Bu uygulamalar 1932'de Amerika Birleşik Devletlerinde Yeni Düzen ile birlikte 1945'de İngiltere'de Beverage Planı, ve savaş sonrası İskandinavya'da refah rejimi ile birlikte hayata geçmeye ve ilerleyen yıllarda giderek artmaya başladı. 1960'larda dünyanın her tarafında aynı olmasalar da refah devletleri ortaya çıktı.⁴

Böylece Polanyi'nin vurguladığı emeğin piyasa dışına çıkarılması da (decommodification of labor) gerçekleşmiş oldu. Bu durumda artık emek piyasasının ortaya koyduğu disiplin kalmıyor. Emeğin piyasa dışına çıkarılması kutuplaşmayı tersine çevirecek bir alternatif getiriyor. Daha önce vurgulandığı gibi emeğin piyasa dışına çıkarılması ücret-emek ilişkilerini engellemiyor. Sadece varlığını sürdürebilmek için artık piyasada emeğini satmak zorunda kalmıyor. Eğer sosyal politikalar uygulanırsa; örneğin bedava eğitim, ücretsiz tedavi, işsizlere, sakatlara düzenli aylık bağlanırsa kişi piyasada kendi emeğini satmadan da yaşamını idame ettirebilir.

Ancak 1970'lerin ortasından bu yana Neoliberaler tarafından gelen hücumlar karşısında refah rejimi geri çekiliyor. "Büyük Dönüşüm" ün bugün yeniden gündeme getiren de bu gelişme. 1930'lardan itibaren üretim faktörlerinin piyasa dışına çıkarılması yönünde elde edilen haklar yeniden kaybediliyor. Sosyal harcamalar kesiliyor, emek yeniden piyasa sınırları içine alınıyor.

⁴ Refah Devleti uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: G. Esping – Andersen, Social Foundations of Postindustrial Economies, Oxford: Oxford University Press, 1997.

Tüm bunların altında yatan neden Neoliberallerin yapılan müdahaleleri özgürlüğe yapılan müdahale olarak görmeleri ve piyasaların etkin işleyişinin bozduklarına inanmaları. Örneğin Hayek, daha 1940’larda planlamanın ve sosyal politikaların köleliğe giden yol olduğunu söylüyor (Hayek, 1944). Piyasaların kısıtlanmasının özgürlüğü ortadan kaldıracığı Neoliberaller arasında oldukça yaygın bir inanış.

Aslında Polanyi’nin kendi döneminde yapılan eleştiriler bugünkünden pek de farklı değil:

“Bizim görüşümüze göre kendi kurallarına göre işleyen piyasa ütöpik bir fikirdi ve ilerlemesi, toplumun gerçekçi bir biçimde kendini korumasıyla durduruldu.....Liberal düşünürlere göre, korumacılığın tümü sabırsızlık, açgözlülük ve dar görüşlülükten kaynaklanan bir hataydı, bu hata yapılmıyorsa piyasa kendi güçlüklerini çözebilecekti (Polanyi, 1986;151).

“Aslında bu, bugün ekonomik liberalizmin elinde kalan tek savunma yöntemi. Savunucuları, liberalizmi eleştirenlerin önerdiği politikalar olmasa sistemin bütün vaatlerini yerine getirebileceği fikrini sayısız biçimde öne sürüp duruyorlar; başımıza gelen belalara rekabetçi sistem ve kendi kurallarına göre işleyen piyasanın değil, bu sisteme yapılan müdahalelerin neden olduğu durmadan yineleniyor.” (Polanyi, 1986;152).

“Liberal şunu vurgular: Bütün dertlerin temelinde, on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinden beri sosyal, ulusal ve tekelci korumacılığın uyguladığı istihdam, ticaret ve paraya yapılan bu müdahaleler yatmaktadır.” (Polanyi, 1986;153).

Bugün bu vurgular tekrar özellikle uluslararası finans kurumları tarafından Doğu Asya’da yaşanan krizler için, gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı ağır ekonomik krizler için kullanılıyor.

Gelecek İçin Öneriler

İkinci Dünya Savaşı’nın iç karartan, umutsuzluk günlerinde “çöken bir uygarlığın” arkasından yazılmasına rağmen Polanyi gelecek için umutlu. Gelecekte ne olması sorusuna cevap ararken özgürlük ve barışın sağlanmasının çok önemli olduğunu vurguluyor. Polanyi’ye göre özgürlüğü geliştirmek için insanlara daha çok yaşama alanları verilmeli.

Büyük Dönüşümde yeni bir dönemin başlamakta olduğu seziliyor:

Yüzyıl süren bir kör ilerlemeden sonra insan yerleşim alanını yeniden kuruyor. Bir amaç olarak sanayileşme soyu yok etmemesi için insan doğasının gereklerine boyun eğmek

zorunda.....Ancak sanayi uygarlığının, yeni, piyasa dışı temellere kayması üzerinde düşünülemez kadar umutsuz bir iş olarak görünüyor. Korkulan bir kurumsal boşluk, daha da kötüsü, özgürlüğün kaybedilmesi. Bu tehlikelerin gerçekleşmesi zorunlu mu peki? (Polanyi, 1986;244).

Polanyi'ye göre yeni dönemde olumlu gelişmeler mümkün olabilir, krize tepki olarak ortaya çıkan geçici önlemler kalıcı hale getirilebilir:

“Geçiş döneminin parçası olan büyük acıların çoğu artık geride kaldı. Çağımızın sosyal ve ekonomik çözülmesi içinde, buhranlar, para dalgalanmaları, kitle halinde işsizlik, sosyal konum değişimleri, tarihi devletlerin korkunç çöküşleri gibi trajik olayların en kötülerini gördük. Farkında olmadan değişikliğin bedelini ödüyorduk. ....Ayrıca geleneksel sistemin çöküşü bizi boşlukta bırakmıyor. Tarihte geçici çözümlerin, büyük ve sürekli kurumların tohumlarını taşıması ilk kez rastlanan bir şey değil. Ulusların içinde, ekonomik sistemin toplum yasalarının belirleyicisi olmaktan çıkması ve toplumun ekonomik sisteme göre taşıdığı önceliğin korunması yolunda gelişmelere tanık oluyoruz. Bu birçok yoldan gerçekleşebiliyor, demokratik veya aristokratik, anayasal veya otoriter, hatta belki hiç tahmin edemeyeceğimiz biçimlerde.....Ama sonuç hepsi için ortak: Piyasa sistemi artık ilke olarak bile keşdi yasalarına göre işlemeyecek çünkü emek, toprak ve parayı kapsamayacak” (Polanyi, 1986;245).

Ancak Polanyi bu değişimin olabilmesi için iki şeyin: özgürlük ve barışın mutlaka sağlanması ve korunması gerektiğine inanıyor : “Karmaşık bir toplumda önce özgürlüğün gerçek anlamını görmek gerekir. Bunu yapmadan aradığımız özgürlüğe ulaşamayız. Özgürlükler herkesin lehine genişletilmeli. Barış ve özgürlükleri piyasa sistemi sağlayamaz çünkü piyasa ekonomisinde ne özgürlük ne de barış kurumsallaştırılabilir. Çünkü onun amacı kar ve refah yaratmaktır, barış ve özgürlük değil. Bunlara sahip olmak istiyorsak gelecekte bunun için bilinçli bir çaba göstermek gerekecek; bunlar önümüzdeki toplumların seçilmiş amaçları olmak zorundalar. Toplumsal bütünleşmeye doğru atılan her adım özgürlük artışıyla beraber gitmeli, planlama yönünde gelişmeler bireyin toplum içindeki yerini sağlamlaştırma çabalarını içermeli. Bireyin vazgeçilmez hakları kişisel olsun anonim olsun en yüksek güçlere karşı bile yasalarla korunabilmeli(Polanyi, 1986;248).

Polanyi'ye göre piyasa ekonomisinin sona erışı eşi görülmemiş bir özgürlük döneminin başlangıcı olabilir. Düzenleme ve kontrol yalnız birkaç kişiye değil herkese özgürlük sağlayabilir. Ancak bugün bu yolun önü daha önce vurguladığımız üzere ahlaki bir engelle tıkanmış durumda. Planlama ve kontrole özgürlüğün yadsınması olarak karşı çıkılıyor. Serbest girişimcilik ve özel mülkiyet özgürlüğün gerekli koşulu ilan ediliyor.

Sonuç Yerine

Toplumun kendini koruması adına refah devleti döneminde pek çok şey yapıldı. Ancak bugün bu anlamda (refah devleti döneminde uygulanan politikalar bağlamında) tepkiler göremiyoruz. Belki de bundan sonra toplumun kendini korumasının yolları farklı düzeylerde aranacak. Korumanın mutlaka ulus devlet bağlamında düşünülmesi gerekmez. Bugün küreselleşmeyle birlikte ulus devletlerin gücünün zayıflaması, refah devleti anlayışının da sona ermesiyle ulus devlet bağlamında koruyucu politikaların hiçbir zaman uygulanamayacağı yönünde bir endişe mevcut. Yeniden aynı yollar izlenerek mi değişim olacağı belirsizliğini koruyor. Ancak olaya bu açıdan bakılırsa ulus-devlet öldü mü? aynı yollar tekrar izlenebilir mi? kısır döngüsüne girmektense (değişimi dikkate alarak) direncin farklı şekillerde de mümkün olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Henüz direnmenin nasıl olacağını öngörmek için erken. Bugün refah devleti dönemindekilere benzer olmasa da, çift yönlü hareket, bir direnme görülüyor ancak projenin ne olduğu henüz belli değil.

Kesin olan ise piyasa sistemine duyulan tepkinin, ve küreselleşmenin nimetlerinden faydalanamayanların hatta olumsuz etkilenenlerin giderek artması. Büyük Dönüşüm ise bugünü ve geleceği anlamak ve şekillendirmek isteyenler için önemli bir referans kaynağı olmaya devam edecek.

Yararlanılan Kaynaklar

Andersen, G. Esping (1997) Social Foundations of Postindustrial Economies, Oxford: Oxford University Press.

Block, Fred (2001) “Karl Polanyi and the Writing of the Great Transformation” Presented at the Eight International Karl Polanyi Conference “Economy and Democracy” Mexico City, November.

Block, Fred ve Margaret R. Somers (1984) “Beyond the Economic Fallacy: The Holistic Social Science of Karl Polanyi, 47-85 Vision and Method in Historical Sociology içinde editor; Theda Skocpol. Cambridge:Cambridge University Press.

Buğra, Ayşe. (1986) Önsöz, 7-20 içinde Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Evans, Peter. (1995) Embedded Autonomy States and Industrial Transformation. Princeton: Princeton University Press.

Hayek, F.A.(1944). The Road to Serfdom. Chicago: University of Chicago

Press.

Hirst, Paul ve Grahame Thompson. (1996) Globalization in Question,
London:Polity Press.

Marshall, T. H. (1950). "Citizenship and Social Class." T.H. Marshall and T.
Bottomore, eds. Citizenship and Social Class içinde.London:
Pluto Press, 1-27.

Polanyi, Karl. (1986). Büyük Dönüşüm. Çağımızın Siyasal ve Ekonomik
Kökenleri. İstanbul: AlanYayıncılık

Smith, Adam. (1948) Milletlerin Zenginliği I İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Stiglitz, Joseph E. (2002) Globalization and Its Discontents. London: Penguin
Books.

Stiglitz, Joseph. (2001). "Foreword." Pp. vii-xvii Karl Polanyi, The
Great Transformation. içinde Boston: Beacon Press.